

ZAŠTO NAM JE VAŽAN MARULIĆEV REPERTORIJ ?

Dar ko Novaković

Autograf zagubljena Marulićeva latinskoga djela koje danas zovemo *Repertorij (Repertorium)* otkrio je početkom dvadesetih godina ovoga stoljeća u Rimu povjesničar Ferdo Šišić. Na crti svojega profesionalnoga interesa Šišić se poglavito zanimao za Marulićevu ulogu u razvitku hrvatske historiografije, kako zorno svjedoči njegovo izdanje Marulićeva prijevoda *Hrvatske kronike (Letopis popa Dukljanina)*, Beograd-Zagreb 1928). Zbog toga je vjerojatno držao da će biti dostatno ako o svojem usputnom nalazu objavi kratko priopćenje.¹

Šišićevo ograničeno zanimanje samo po sebi ne bi nas trebalo posebno čuditi. U tradiciji rukopisnih otkrića nije neobično da sretni nalaznik samo upozori na manuskript i ukratko ga opiše, prepuštajući posao detaljnijega tumačenja pozvanijim stručnjacima. Ono što u Šišićevu prvom izvještaju ipak izaziva pozornost jest njegova odrješita tvrdnja kako Marulićev tekst »ne bi imalo nikakva smisla objelodaniti«. Takva neuobičajena preporuka s razlogom je modernom istraživaču zazvučala sablažnjivo.² No u mrtvilu koje je snašlo Marulićevu filologiju u polustoljetnom razdoblju, od jednoga velikoga jubileja (petstota obljetnica dovršetka *Judite* 1901) do drugoga (petstota obljetnica rođenja 1950), Šišićev ostentativni nehaj nije izazvao nikakvu reakciju. Štoviše, njegovu ravnodušnost morali su dijeliti i književni povjesničari među njegovim suvremenicima, jer se nitko nije odlučio čak ni na to da novootkriveni kodeks još jednom prolista. Jedino se tako može razumjeti da se sve dosada Marulićev rukopis iz Središnje nacionalne biblioteke u Rimu navodio pod alternativnim, vrlo dugim opisnim imenom *Multa et varia ex diversis auctoribus collecta quae maxime*

¹ »Nepoznato Marulićevo djelo«, *Jugoslavenska njiva*, 7 (1923), 1, str. 40-41.

² Usp. M. T o m a s o v i ć, *Marko Marulić*, Zagreb 1989, str. 75.

imitatione digna videbantur (Mnoge i raznolike stvari prikupljene u različitim pisaca za koje se činilo da su najdostojnije nasljedovanja), jer je naslov koji mu je sam autor nadjenao pri uvezivanju pomaknut za nekoliko folija.³

Strog Šišićev sud ne mora se nužno tumačiti kao isključiva posljedica njegova profesionalnoga nerazumijevanja. Politički osjetljiviji čitalac njegova priloga mogao bi u njemu tražiti i drukčije pobude, na koje upućuje već i to što se poznati povjesničar odlučio da svoj članak objavi u glasilu ominozna naslova i politički transparentne uređivačke koncepcije. Ipak, u središtu je njegova prigovora argument koji bi se ponekomu i sada mogao činiti valjanim: *Repertorij* nije Marulićevo autorsko djelo nego »zbirka citata iz raznih pisaca« koje je Marulić čitao. Čemu, doista, objavljivati te usputne zabilješke, pogotovu ako znamo da je riječ o rukopisu golema opsega?

Prije no što pokušamo odgovoriti na to naoko zdravorazumsko pitanje, bit će korisno poblize promotriti što zapravo jest *Repertorij*.

Kako govori već samo ime, riječ je o priručnom podsjetniku, preglednom ispisu raznolikih mjesta iz raznolikih autora za koja je Marulić držao da ih vrijedi posebno zabilježiti. Kompendij je nastajao prema jasno određenoj zamisli. U njegovoj je osnovi pojmovnik, koji u abecednom slijedu obuhvaća više od trista natuknica (u Marulićevoj terminologiji: *dictiones*). Uz svaku od njih Marulić je bilježio relevantne odsječke na koje bi naišao u pojedinim tekstovima. Tako, primjerice, pod slovom *A* zatječemo dvadesetak latinskih imenica: *agricola* (*agricultura*), *amicus* (*amicicia*), *auxilium*, *aduersa* (*ifortuna*), *ars* (*artes*), *aqua*, *audacia* (*audaces*), *appetitus*, *auarus* (*auaritia*), *anima*, *accusator* (*accusatio*, *accusatus*), *auditus*, *amor*, *adulator* (*adulatio*), *habitaculum*, *angelus*, *apostoli*, *Antichristus*. Tu unaprijed zadanu mrežu Marulić je ispunjavao izvadcima iz različitih izvora, poganskih i kršćanskih, prozanih i pjesničkih, antičkih i suvremenih: njihov cjelovit popis nalazi se na poleđini desetoga lista u rukopisu.

Dok nam množina natuknica otkriva na što je Marulić kao čitalac posebno obraćao pažnju, *Index auctorum* pokazuje nam koji su pisci tvorili čvrstu jezgru njegove lektire, koje je tekstove držao najdostojnijim ekscerpiranja. U tom nizu od četrdesetak redaka zatječemo prirodnoznanstvenike (Plinije Stariji), geografe (Strabon, Pomponije Mela), povjesničare (Kornelije Nepot /u Marulića pod imenom Emilije Prob/, Valerije Maksim, Pseudo-Plinije, Dionizije Halikarnašanin, Kurcije Ruf, Polibije, Tukidid, Josip Flavije, Herodot), teoretičare i praktičare govorništva (Ciceron, Pseudo-Kvintilijan), epske pjesnike (Ovidije, Vergilije), filozofe (Seneka, Platon, Pseudo-Aristotel, Aleksandar iz Afrodizijade, Diogen iz Laerte), biografe (Plutarh), antikvare (Aulo Gelije), mitografe (Higin), epistolografe (Horacije i tzv. Falaris), crkvene oce (Jeronim, Laktancije, Tertulijan, Augustin, Euzebije, Origen, Bazilije Veliki), Bibliju Staroga i Novoga zavjeta. Neki su autori

³ Koliko mi je poznato, *Repertorij* se pod autentičnim nazivom u stručnoj literaturi prvi put spominje u popisu građe u *Marulićevo latinskom rječniku* Branimira Glavčića, Split 1997, str. VI.

predstavljani cijelim opusom (npr. Plinije Stariji, Strabon, Platon), neki, štoviše, i viškom, prema modernim filološkim kriterijima (npr. Seneka, pod čijim su imenom ekscerpirana i djela njegova oca Seneke Starijega i neke popularne krivotvorine). Dio autora zastupljen je tek po jednim djelom (npr. Ovidije *Metamorfozama*, Horacije *Pismima*, Euzebije *Evandeoskom pripravom*, Augustin *Državom Božjom*). Neki se autori u više navrata zatječu na popisu (Ciceron i Plutarh triput, Jeronim i Valerije Maksim dvaput).

S obzirom na to da je riječ o djelima raznolika sadržaja i opsega, jasno je da Marulić nije u svakomu od njih mogao naći citatnu potporu za svaki pojam u svojem apriornom abecedariju. Stoga njegov kompendij ne obaseže dvanaestak tisuća članaka, kolik bi bio mehanički umnožak broja autora s brojem natuknica. Neki pisci i neki tekstovi pojavljuju se kao svjedoci samo iznimno, tek nekoliko puta u pojedinom slovu. S druge strane, središnji autoriteti, poput Biblije, Jeronima, Platona ili Seneke navode se gotovo u svakoj prilici, vrlo često s višestrukim ilustracijama uz pojedini pojam.

Dok su natuknice svrstane abecednim redom — doduše ne idealnim, kad je riječ o poretku unutar slova — to načelo ne vrijedi za redosljed izvora. Štoviše, u njemu se ne mogu otkriti ni kakvi drugi, očekivani kriteriji, žanrovski, tematski ili, možda, ideološki: pjesnici se smjenjuju s prozaistima, geografi s govornicima, kršćanski pisci s poganima. Pretpostaviti je da je Marulić tekstove ekscerpirao onim redom kako su dolazili u njegove ruke: mjesto na popisu u načelu otkriva vrijeme prispijeća u Marulićevu knjižnicu.

Da je riječ o višegodišnjem, dapače višedesetljetnom poslu, ne uvjerava nas samo pogled na glomaznost priručnika nego i neke tehničke podrobnosti, kao što su mijene tinte, veličine i nagiba slova, pa i naoko bizarna gramatička činjenica da se prva trećina autora u predmetnutom popisu navodi u ablativu (od Plinija do Ovidija ili — možda — Seneke), a ostatak u nominativu. Preciznija paleografska analiza zacijelo će pokazati da je Marulić u pravilu bilješke unosio tako da bi pričekao da se skupi dovoljno građe, pa bi tada u jednom mahu apsolvirao nekoliko izvora.⁴ To će reći da je u sveščiće *Repertorija* kao u čistopis upisivao već postojeće bilješke, nastajale za vrijeme čitanja. Da je riječ upravo u takvu, dvostupanjskom poslu, najbolje svjedoče ona mjesta na kojima je precrtavao rečenice ili cijele odlomke koje je zabunom dvaput prepisao.⁵

Sve, dakle, govori da je između dvaju posezanja za *Repertorijem* moglo proteći dosta vremena. Ta dugotrajnost u oblikovanju rukopisa objašnjava i neke nepreciznosti koje su se potkrale u popisu autora. Iz njega, primjerice, nije uopće

⁴ Primjerice, rukopis bilježaka iz prvih deset autora (od Plinija do Pomponija Mele), iako i sam pokazuje neke zanimljive varijacije, drastično se razlikuje od ekscerpata koji neposredno slijede, Jeronimovih *Pisama* i *Biblije*. Zabilješke iz posljednjih dvaju autora na popisu, Herodota i Bazilija Velikoga, također su nastale istovremeno ili u vrlo bliskom vremenskom slijedu.

⁵ Usp. npr. *Rep.* 84v, 164v, 269 itd.

vidljivo da je jedan od ekscerpiranih autora i Marulićev poznati suvremenik Marco Antonio Sabellico (na njegovu mjestu *Index auctorum* spominje samo Valerija Maksima, čije se djelo u rukopisu ekscerpira poslije Sabellicova *Ab orbe condito*, ponekad bez ikakve oznake da je riječ o drugom autoru); u kazalu se također ne navodi ni *Panegirik* Plinija Mlađega, iako se izvadci iz toga teksta višekratno zatječu u *Repertoriju* (između Tukidida i tzv. Falarisa).

Marulićeve pobude pri sastavljanju *Repertorija* čine se bjelodanima: zbornik je najlakše razumjeti kao čvrsto pomagalo na koje se oslanjao u pisanju, kao argumentacijski rudnik iz kojega je po volji mogao crpsti sastavljajući različite tekstove. U prilog takvu razumijevanju govori i to da je Marulić vlastoručno pravio i druge kompendije, kako nam pokazuje oporučni popis njegove knjižnice.⁶ Takav je postupak u vježbovne svrhe zagovarala i antička i srednjovjekovna obrazovna praksa, a dodatno ga je stimulirala slaba ili nikakva indeksiranost goleme većine rukopisa i inkunabulskih izdanja. Ipak, uza sve spomenute razloge, kod *Repertorija* valja računati još s jednim. Marulić je, kako znamo, bio privrženik pokreta *devotio moderna*. Jedna od osobito rasprostranjenih literarnih aktivnosti sljedbenika nove pobožnosti bilo je i sastavljanje raparija (*raparium*), zbirki odgojno vrijednih citata.⁷ Da u pozadini *Repertorija* valja računati i na tu tradiciju, pokazuju nam same natuknice, koje se pretežitim dijelom odnose na temeljna moralna pitanja, potom na osnove kršćanske vjere, dok se pojmovi vezani uz izvanljudsku stvarnost zatječu tek mjestimično. Na *Repertorij* stoga ne bi trebalo gledati samo kao na bazu podataka, koju je s nemalaksalim žarom u dugom slijedu godina pripremao ambiciozni književnik, nego i kao na dokument samoodgajanja kršćanskoga intelektualca, koji u sustavnoj lektiri vidi jedan od temeljnih oslonaca vlastite duhovnosti.

Dakako, iluzorno bi bilo očekivati da se u Marulićevu slučaju književni potrošač može oštro lučiti od književnoga stvaraoca. Stoga će jedan od važnih zadataka budućih interpretacija biti i taj da pokažu što je, kada i u kakvu obliku Marulić iz *Repertorija* iskoristio u vlastitim tekstovima. No usprkos svem obilju podataka čiju će sudbinu na taj način trebati proslijediti, već sada, na ovom stupnju proučenosti, pozornost izaziva ne samo građa koja se našla u *Repertoriju* nego i ona koja je iz njega izostala. Da je *Repertorij* doista bio zamišljen samo kao *promptuarium exemplorum*, u koji se svaki redak unosi s mišlju o budućoj iskoristivosti, u njemu bi se zacijelo našlo mjesta i za mnoge druge autore koje je Marulić dokazano posjedovao, pomno čitao i često navodio. Odsutnih je toliko da ih je besmisleno sve poimence prozivati. Od kršćanskih autora nedostaju,

⁶ Npr. *Compendium vite apostolorum per Marcum Marulum, Valerij Maximi compendium per Marcum Marulum*; usp. P. K o l e n d i ć, *Marulićeva oporuka*, Split 1924, str. 15-16.

⁷ Usp. F. Š a n j e k, »Marulić i duhovna gibanja u vrijeme humanizma i restauracije«, u: Marko M a r u l i ć, *O poniznosti i slavi Kristovoj*. Priredio i preveo B. Glavičić, Split 1989, str. 41-51. Na takav karakter *Repertorija* upućuje i drugi dio njegova opisnoga naziva (*quae maxime imitatione digna videbantur*).

primjerice, Ivan Kasijan i Grgur Veliki, koji se kao ključni svjedoci pojavljuju gotovo na svakoj drugoj stranici *Institucije*; od poganskih nema Tita Livija, Svetonija, Salustija, Cezara, da i ne spominjemo epske pjesnike poput Lukana, Stacija, Valerija Flaka, Silija Italika, čije je tekstove Marulić tako podrobno poznao da je iz njih — svjesno ili nesvjesno — i u poznoj dobi preuzimao višečlane sintagme u vlastite stihove. *Repertorij*, dakle, nije vodič koji će nas uputiti u sve tajne Marulićeve književne radionice, ali jest pouzdan pokazatelj njegovih lektirnih preferencija, dokument na koji se s punim pouzdanjem možemo osloniti u odgonetavanju njegova čitalačkoga obzora.

Raspravu o važnosti *Repertorija* najuputnijim se čini otvoriti podsjećanjem na tvrdokornu zabludu koja je ostala neopovrgnuta od pionirskoga Šišićeva priopćenja.⁸ Tvrdnja da je u *Repertoriju* riječ o »zбирci citata iz raznih pisaca« u najmanju ruku zahtijeva pobliže objašnjenje. Marulić, naime, u svojem priručniku vrlo rijetko navodi doslovan tekst izvornika bez ikakvih izmjena, nego nastoji prenijeti jezgru obavijesti koja mu se u predlošku učinila vrijednom. U najvećem broju slučajeva nije, dakle, riječ o integralnim citatima, nego o adaptacijama, koje redovno uključuju ne samo sažimanje već i različita preoblikovanja. Te intervencije, dakako, nisu dovoljne da bi se na njihovu temelju moglo o *Repertoriju* govoriti kao o autorskom tekstu, ali opravdavaju kudikamo ozbiljniju filološku analizu nego što smo do sada bili skloni vjerovati. Pogledajmo, primjera radi, prvih dvanaest bilježaka iz Plinijeva *Prirodoslovlja* na samom početku *Repertorija* (*Rep.* 11); radi usporedbe, u nastavku Marulićeva teksta kurzivom je otisnut doslovan tekst izvornika:

1. Binę messes in anno 65: *binae aestates in anno, binae messes* (6.58)
2. Procerissimę arbores in India 75: *arbores quidem tantae proceritatis traduntur, ut sagittis superiaci nequeant* (7.21)
3. Ex una uite Iouis simulachrum 141: *Vites iure apud priscos magnitudine quoque inter arbores numerabantur. Iovis simulacrum in urbe Populonio ex una conspicimus tot aevis incorruptum ...* (14.9)
4. Natura ligno nulla ęternior 142: *nec est ligno ulli aeternior natura* (14.9)
5. Agriculturam quam mercaturam plus conferre 143: *Cato denos culleos redire ex iugeribus scripsit, efficacibus exemplis non maria plus temerata conferre mercatori, non in Rubrum litus Indicumve merces petitas quam sedulum ruris larem* (14.52)
6. Lucio Opimio consule omnium generum ubertas: *anno fuit omnium generum bonitat<e> L. Opimio cos., cum C. Gracchus tri<bunus> pl<ebem> seditionibus agitans <est>* (14.55)

⁸ Usp. npr. J. B a d a l i ć, Bibliografija Marulićevih djela i radova o životu i djelima Marulićevim, *Zbornik Marka Marulića 1450-1950*. Ur. J. Badalić i N. Majnarić, Zagreb 1950, str. 311-345 /str. 317/; K. K r s t i ć, Humanizam kod Južnih Slavena, *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. 4, Zagreb 1960, str. 287-303 /str. 293/; M. F r a n i č e v i ć, Marko Marulić, *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. 6, Zagreb 1965, str. 32-34 /str. 33/; i d. *Povijest hrvatske renesansne književnosti*, Zagreb 1983, str. 217.

7. Libari uina diis ex imputata uite nefas esse constituit Numa 145: *eadem lege ex imputata vite libari vina diis nefas statuit (14.88)*
8. Circa Memphim egypti et in Elephantide Thebaidis nulli arbori decidunt folia ne uitibus quidem 157: *circa Memphim Aegypti et in Elephantine Thebaidis nulli arborum decidant, ne vitibus quidem (16.81)*
9. Flos est pleni ueris indicium 158: *flos est pleni veris indicium (16.95)*
10. Ex singulis internodiis nauigia arundinis in India fieri 160: *nauigiorumque etiam vicem praestant, si credimus, singula internodia (16.162)*
11. Hedera necantur arbores 164: *Hedera necari arbores certum est (16.243)*
12. Odorum terrę odor suauiissimus 166: *quod si admonendi sumus, qualis sit terrae odor ille qui quaeritur, contingit saepe etiam quiescente ea sub occasum solis, in quo loco arcus caelestes deiecere capita sua, et cum a siccitate continua immaduit imbre. tunc emittit illum suum halitum divinum e<x> sole conceptum, cui comparari suavitas nulla possit. (17.39)*

Kao što nas uvjerava već i kratak pregled, tek je jedan jedini Plinijev citat Marulić neokrnjen prenio u *Repertorij* (9). U svim ostalim primjerima nije mu se činilo nužnim da *verbatim* slijedi tekst izvornika. Ponekad je posezao za bezazlenim zahvatima, kakvo su promjena poretka (1) ili premještanje negacije (4); u drugim je zgodama iz konteksta nadomještao izostavljeni subjekt (7, 8); ponekad je ispuštao modifikator iskaza (10, 11). No više od svega volio je sažimati (2, 3, 5, 12), pri čemu ga je sadržaj obavijesti očito zanimao više od načina njezina posredovanja, jer nije držao problematičnim ako izostavi prvi izvor zanimljiva podatka (5).

Kad napokon u kritičkom izdanju uskoro bude dostupan cjelovit tekst *Repertorija*, moći će se podrobnije ispitati narav svih Marulićevih intervencija, pa i to je li uvijek riječ o istovrsnoj preradbi izvornika ili se njegovi postupci razlikuju od jednoga ekscerpiranoga autora do drugoga. Nikakva procjena ne može nadomjestiti pouzdanu statistiku, no dok taj golemi posao ne bude obavljen, vrijedi upozoriti na neke posebnosti koje se uočavaju i pri neciljanom čitanju. Marulićevi svetopisamski izvadci češće od drugih poštuju i duh i slovo predložka. Upravo zbog te naglašenije načelne obzirnosti ta je građa dragocjena za analizu leksičkih, sintaktičkih i stilskih preinaka — u prigodama kad se Marulić za njih ipak odluči. Primjerice, i uz najbolja konkordacijska pomagala potreban je stanovit napor da bi se za Marulićev zapis *mercenario cito soluas* (*Rep.* 8v) pronašao biblijski ekvivalent (*merces mercenarii apud te omnino non maneat*: Tb 4,15). Samo je jedna riječ ostala, ali i ta je promijenila padež i rečeničnu ulogu; Marulićeva je poruka kraća, adresat je izravno oslovljen, njegova dužnost jasnije opisana, rok je eksplicitno naznačen.

Bilješke kojima je u *Repertoriju* popraćena lektira starozavjetnih i novozavjetnih tekstova pokazuju i neke druge zanimljive specifičnosti. Na ilustracijama iz Plinija mogli smo vidjeti da je osnovni smisao Marulićevih zahvata sažimanje, ogoljivanje podataka da bi bili lakše upamtljivi i dostupniji u naknadnom pregledu; za prošircima je posezao samo u nuždi, onoliko koliko je bilo potrebno da se izolirana vijest može razumjeti i izvan svojega prvobitnoga konteksta.

Biblijski ekscerpti, međutim, ponekad su popraćeni dodacima koji se nikako ne mogu svrstati u tu kategoriju. Naime, u nekim slučajevima Marulić se upuštao u razvedena objašnjenja, koja katkad opsegom nadmašuju vijest preuzetu iz predložka. Iz Markova evanđelja pod natuknicom *avaritia* čitamo o Isusovoj srdžbi na trgovce unutar zidina hrama (Mk 11,15-17). Marulić je u svojem ekscerptu izostavio mjenjače novca i umjesto aktiva upotrijebio pasiv — oboje, vjerojatno, samo zato da bi uštedio prostor. No potom se odlučio za dodatak čije se poetičke implikacije teško mogu previdjeti, alegorijski komentar Isusova čina: *id est praelatorum dignitas, qui spiritalia uendunt, conculcatur, quia infatuum sal ad nihilum ualet ultra etc.* (Rep. 3v) Uz žestoku kritiku nedostojnih crkvenih poglavara, posvjedočenu u raznolikim Marulićevim djelima, čitalac će zacijelo zapaziti i to da je u završnom dijelu Marulić potporu za svoje tumačenje potražio u drugoga evanđelista, i to ne na mjestu koje bi sinoptički odgovaralo navodu iz Marka (Mt 5,13).

Od niza takvih zahvata, koji nesputanom argumentacijskom kombinatorikom i sklonošću prema alegorezi jasno upozoravaju na to da Marulićev pristup ekscerpiranju Biblije valja ispitati s osobitom pomnjom, u ovoj će prilici biti dovoljno spomenuti još samo jedan. U prvoj natuknici u odjeljku ekscerpata iz Ivana (*amicicia*, Rep. 12) Marulić bilježi postupak Samaritanke koja nakon razgovora s Isusom kraj zdenca ostavlja krčag i odlazi u grad da izvijesti o svojem doživljaju (Iv 4,7-30). Tu odlju epizodu Marulić je sveo na jednu jedinu rečenicu, koja u prvom dijelu s neznatnim izmjenama slijedi Ivanovu formulaciju (4,28), a u drugom sažima sve ostalo što se već dogodilo (susret s Isusom) ili što se tek ima dogoditi (obavijest sugrađanima). Nakon toga slijedi podjednako dug Marulićev komentar: *Sic interest nostra omissis corporeis satagere ad impartendum aliis de commodis acquisitis* (Rep. 12). Taj će zaključak ne samo izrazom i sadržajem nego i interpretativnim okvirom podsjetiti čitaoca *Evanđelistara* na egzempl u jedanaestom poglavlju šeste knjige *De officio catholici predicatoris: Denique cum Samaritana relinquat hydriam mundanę uanitatis, qui paratus est populo euangelizare Iesum*.⁹

Samaritanka koja ostavlja krčag svjetovne taštine zorno podsjeća na to da je jedan od najprećih poslova istražiti ulogu koju građa okupljena u *Repertoriju* ima u Marulićevim autorskim tekstovima. To je samo jednim dijelom klasična *Quellenforschung*. Nije riječ o tome da se s *Repertorijem* u lijevoj ruci u svakom Marulićevu retku nastoje otkriti neki citatni *fons et origo*, nego da se pokuša odgonetnuti način oblikovanja Marulićeva motivskoga i topičkoga inventara, no više od svega — kad je god to moguće — njegova dinamika. To je golem posao, ali višestruko isplativ. Pokušat ću to pokazati na jednom primjeru.

Među rijetkim Marulićevim pjesmama u kojima dominira prvo lice singulara ističe se *Tužaljka protiv dnevnoga sna*, kraća elegija koju je prvi objavio Giuseppe

⁹ Cit. prema *M. Marulić 'Evanđelistar'*. Prir. i prev. B. Glavičić, sv. 2, Split 1985, str. 609.

Praga, a odnedavna nam je poznata i po verziji koja je zabilježena u glasgowskom kodeksu Marulićevih djela.¹⁰ Lirsko se »ja« žali na opetovane napade sanjivosti usred dana, koji ga ometaju i u pisanju i u čitanju. Umjesto sebe kao žrtve nudi lijenčine koji nisu ni za kakav posao (19-20) te »šumske medvjede i morskog telad« (= tuljana: 21). Pažljivi čitalac *Judite* prisjetit će se da je i Holoferno usnuo »većma gori nego morski medvid« (1534), a da je Marulić za svaki slučaj usporedbu popratio i rubnom opaskom (*Oloferne zaspā*). Knjiški izvor tih zooloških komparacija otkriva nam *Repertorij*: u izvadcima iz Plinijeva *Prirodoslovlja* pod natuknicom *somnus* čitamo Marulićeve bilješke o najtvrdim spavačima u životinjskom svijetu, upravo onim redom u kojem ih zatječemo u *Tužaljci*.¹¹ Razlog zbog kojega u *Juditi* zatječemo samo polovicu toga znamenitoga para ponajprije valja tražiti u činjenici da je hrvatski naziv za jadranskoga tuljana morski medvjed, a ne morsko tele ili morski vol, kako bi bio doslovan prijevod latinskoga *vitulus marinus* odnosno *bos marinus*.¹² Marulić je predobro poznao pučku nomenklaturu da bi sam pokušao stvarati novi ekvivalent, a za dva medvjeda, kopnenoga i morskoga, u kratkoj usporedbi nije bilo mjesta.

Toj usporedbi koja računa s čitaočevim poznavanjem faune u *Tužaljci* prethode dva klasična mitska egzemplā. U prvom je riječ o ljepotanu Endimionu, u kojega se zaljubila božica Selena (Luna), a on je njezinim posredovanjem od Zeusa izmolio da vječno spavajući ostane vječno mlad. Priča je Maruliću mogla biti poznata iz nekoliko antičkih izvora, no i ovom nam prilikom *Repertorij* pomaže da otkrijemo pravi. Bilješku *Somnus Endymionis* čitamo u Marulićevim izvacima iz Ciceronova djela *O krajnostima dobra i zla*, a topografska formulacija kojom se poslužio u *Tužaljci* (*colle sub alto*: 17) upućuje na to da je pamtio i verziju koju Ciceron spominje u *Raspravama u Tusculu*.¹³ Na istom se tragu može interpretirati i prethodni distih, u kojem je ključni lik egzemplā legendarni kretske bogoslov i čudotvorac Epimenid. Antički su izvori proturječni i kad je riječ o njegovoj nadnaravnoj dugovječnosti (navodno je živio između 157 i 299 godina) i kad je riječ o jednoj od najpoznatijih epizoda u njegovu nevjerojatnom životopisu, o dugotrajnom snu koji je kao umoran putnik usnuo u nekoj pećini; po nekima taj je san trajao pedeset godina, po drugima pedeset sedam. Marulić je u svojoj lektiri

¹⁰ Usp. G. P r a g a, »Poesie latine inedite di Marco Marulo da Spalato (1450-1524)«, *Archivio storico per la Dalmazia*, 11, (1936), vol. 21, fasc. 126, str. 213-221 (str. 218-219); Pragin tekst pretisnut je i u *Zborniku Marka Marulića 1450-1950*. Ur. J. Badalić i N. Majnarić, Zagreb 1950, str. 8); D. N o v a k o v i ć, »Dva nepoznata Marulićeva rukopisa u Velikoj Britaniji: ms. Add. A. 25 u oxfordskoj Bodleiani i Hunter 334 u Sveučilišnoj knjižnici u Glasgowu«, *Colloquia Maruliana* VI, (1997), str. 5-80 /str. 67-68/.

¹¹ Usp. *Rep.* 391: *Vrsi tam graui interdum somno p̄muntur, ut ne uulneribus quidem excitari queunt /sic/ (92); Nullum animal grauiore somno p̄mitur uitulis marinis* (98).

¹² Usp. V. V i n j a, *Jadranska fauna. Etimologija i struktura naziva*, Split 1986, knj. II, str. 195.

¹³ Usp. *Rep.* 392v i Cic. *De Fin.* 5.55; *Tusc.* 1.92

našao na oba podatka i oba ih zabilježio: okrugli je broj našao u Ficinovu prijevodu Platona na latinski, a drugi u prijevodu Diogena iz Laerte.¹⁴ U *Tužaljci* se poveo za Platonom (*lustra quiesse decem*: 16).

Što nam ovakvo čitanje jedne Marulićeve pjesme na pozadini *Repertorija* može pokazati? Svrha analize zacijelo se ne iscrpljuje u tome da se izoliraju stvarne sastavnice Marulićevih stihova, premda je jasno da i na taj način stručnjaci mogu doprijeti do dalekosežnih zaključaka o Marulićevoj hipertekstnoj praksi. Cilj nije ni u propagiranju metodičkoga poučka kako je *Repertorij* podjednako važan za razumijevanje i latinskih i hrvatskih Marulićevih tekstova, iako njegovu vrijednost u tom pogledu nipošto ne bi trebalo podcijeniti.¹⁵ Osobno sam sklon vjerovati da je kontrastivno čitanje *Repertorija* i autorskih Marulićevih tekstova najkorisnije po tome što nam omogućuje da na golemu zalihu motiva, slikovlja i topičke građe u Marulićevu djelu ne gledamo više kao na statičnu nakupinu pripovjednih pomagala kojima je nemoguće — ili, još gore, nepotrebno — odrediti starost. Drugim riječima: nije nipošto nevažno to što se medvjedi i tuljani u Marulićevoj argumentaciji zatječu poslije lektire Plinija, Endimion poslije lektire Cicerona, a Epimenid poslije lektire Platona. Njihovo pojavljivanje u tekstu može biti dragocjen oslonac za uspostavljanje relativne kronologije Marulićevih djela, a neki podaci dobiveni na taj način mogu poslužiti i kao apsolutna datacijska uporišta.

No da bi nam *Repertorij* doista služio kao Arhimedova točka s koje se pokreću i najzamršenija pitanja marulićevske filologije, potrebno je s krajnjom pomnjom odrediti vrijeme njegova nastanka i pokušati identificirati izdanja kojima se Marulić služio za ekscerpiranje. Riječ je o isprepletenim zadaćama i mukotrpnom poslu, ne na posljednjem mjestu zbog toga što je potrebno konzultirati brojna inkunabulska izdanja, koja su mahom dostupna samo u najbogatijim inozemnim knjižnicama. U ovoj prigodi ograničit ću se samo na nacrt načela i podastrijeti one rezultate za koje držim da su najmanje sporni, ostavljajući opsežnije ilustracije i moguće dopune za drugo mjesto.

U popisu ekscerpiranih autora i djela nedvojbeni su orijentiri dva predloška potanko opisana u dosadanjim istraživanjima. Riječ je o dvama dvosvezačnim

¹⁴ Usp. *Rep.* 404 i 407. Zanimljivo je primijetiti da je istu računicu kao kod Diogena mogao pronaći i u Plinijevu *Prirodoslovlju*, ali tada ga očigledno Epimenidova sudbina nije zanimala (*NH* 7.175). S Platonovim se brojem inače slaže Varon (*L.L.* 7.1), kojega je Marulić posjedovao u svojoj knjižnici, ali ga nije ekscerpirao u *Repertoriju*.

¹⁵ Podsjećam, primjerice, na zagonetan detalj iz *Judite* (VI, 195 = 1881), na koji je upozorio Bratislav Lučin, prema kojemu se Prijamova žena Hekuba zbog ubojstva sina osvetila tračkom kralju Polimestoru ne tako da ga je oslijepila, kako glasi općenito poznata verzija mita, nego tako da mu je odgrizla nos (usp. B. L u č i n, »O marginalnim bilješkama u *Juditi*«, *Colloquia Maruliana* V, (1996), str. 31-56 /str. 49/). Marulić je potvrdu za takav Hekubin postupak našao u Ovidijevim *Metamorfozama*, u XIII. pjevanju. Doduše, standardna moderna izdanja ne znaju za tu inačicu, ali Marulić ju je u svojem primjerku epa čitao upravo onakvu kakvu je prenio u rubnu bilješku *Judite*, o čemu nam opetovano svjedoči *Repertorij* (usp. *Rep.* 13v, 190v, 434v). Marulićev je predložak po svoj prilici bio rukopis, a ne tiskano izdanje, no to će tek trebati istražiti.

izdanjima sv. Jeronima: njegovim *Pismima*, koje je tiskao nepoznati tipograf 1480. u Parmi, te njegovim *Tumačenjima hebrejskih pitanja u vezi s Postankom i u vezi s dvanaest manjih i četirima većim prorocima*, koja su u Mlecima tiskala braća Giovanni i Gregorio de'Gregori 1497. (prvi svezak) i 1498. (drugi svezak); prve tri od četiriju navedenih knjiga čuvaju se u Dominikanskom samostanu u Splitu.¹⁶ To su fiksne datacijske točke. Ako radi preglednosti četrdeseteročlani *Index auctorum* označimo brojkama, bit će vidljivo da jedanaestu poziciju zauzima djelo nastalo početkom osamdesetih godina, a trideset treću djelo nastalo krajem devedesetih godina petnaestoga stoljeća. Logično je pretpostaviti — uz nuždan oprez o kojem će još biti riječi — da je tekstove do broja 11. Marulić nabavio prije 1480, a djela od broja 33. poslije 1497-8.

Dakako, bilo bi naivno vjerovati da je riječ o savršenom uzlaznom slijedu, jer se godina izdanja ne mora podudarati s godinom nabavke niti godina nabavke s vremenom ekscerpiranja: krajnje je nevjerojatno, na primjer, da bi Marulić Vergilija nabavio tek nešto prije Jeronimovih *Komentara*, kako inače sugerira njegovo mjesto na popisu. Na žalost, to nisu jedine nevolje s kojima se mora suočiti gruba kronološka radna pretpostavka prema kojoj prva četvrtina Marulićevih izvora potječe iz vremena prije 1480, a posljednja s kraja petnaestoga i početka šesnaestoga stoljeća. Kao što je dobro poznato, izdanja iz toga razdoblja redovno nemaju folijacijskih ili paginacijskih brojevanih oznaka. To će reći da brojeve uz Marulićeve bilješke u *Repertoriju* ne možemo provjeravati tako da jednostavno prelistamo pretpostavljene predloške. Riječ je o oznakama koje je Marulić sam unosio, poput većine suvremenika, pri čemu nije teško pretpostaviti da su moguće raznolike zabune: od proizvoljnoga određivanja početka numeracije do eventualnih previda unutar knjige. Na krivi trag može navesti i naknadni uvez, koji ponekad u novoj cjelini objedinjuje vrlo raznolika djela. Tako, primjerice, usporedba autorskoga popisa na početku *Repertorija* s Marulićevim oporučnim katalogom i knjižnim inventarom koji su sastavili izvršitelji njegove oporuke pokazuje da su se u Marulićevoj knjižnici unutar istih korica nalazile Pseudo-Kvintilijanove deklamacije i Ciceronove *Rasprave u Tuskulu*; Aleksandar iz Afrodizijade, Aristotel, Plutarh i Aulo Gelijs; Kurcije Ruf i Polibije.¹⁷ Idealnu konstrukciju, dakako, remeti i mogućnost da su neki od tekstova kojima se Marulić služio bili rukopisi. Primjerice, ono što se u *Repertoriju* naziva *Ciceronis opuscula* sam je Marulić u svojoj oporuci opisao kao *volumen unum manuscriptum*.¹⁸ Po svoj prilici u istu kategoriju pripadaju i Ovidijeve *Metamorfoze*, uz koje u *Repertoriju* dolaze samo oznake knjiga, ne i listova ili stranica, a indikativno je da se taj ep ne spominje

¹⁶ Usp. A. Zaninović, »Marulićeve knjige u Dominikanskoj knjižnici u Splitu«, *Zbornik Marka Marulića 1450-1950*. Ur. J. Badalić i N. Majnarić, Zagreb 1950, str. 299-310 /str. 302/.

¹⁷ Usp. P. Kolenđić, *o.c.*, str. 18, 29, 30 i *Index auctorum* u *Repertoriju*, pozicije 7-8, 17-20, 24-25.

¹⁸ P. Kolenđić, *o.c.*, str. 18.

ni u kojem od dvaju kataloga Marulićevih knjiga.¹⁹ Uza sve te teškoće valja podsjetiti i na to da su neki tekstovi s uvodne liste u *Repertoriju* tako često izdavani još u petnaestom stoljeću da je iluzorno ufati se kako ćemo ikada moći uprijeti prstom upravo u ono izdanje koje je stajalo na Marulićevu radnom stolu. Klasičan je primjer tzv. Falarisovih pisama, kratke, apokrifne epistolarne zbirke legendarnoga sicilskoga tiranina, koja je doživjela više od trideset inkunabulskih izdanja.

No, s punom sviješću o takvim obeshrabrujućim znacima, treba reći da u nekim slučajevima potraga nije ni teška ni beznađna. Primjerice, Ficinov je prijevod cjelovita Platona u petnaestom stoljeću tiskan samo dvaput: u Firenci 1484-5. i u Mlecima 1491. Već i površna provjera otkriva da je Marulić rabio drugo izdanje.²⁰ *Problemata* Aleksandra iz Afrodizijade, Plutarha i Pseudo-Aristotela objavljena su u zbirnom izdanju prvi put 1488-9. u Mlecima. Nova su skupna izdanja uslijedila tek nakon popriličnoga razmaka, 1501. i 1505; provjera pokazuje da se Marulić koristio najstarijim izdanjem. Posljednjem autoru na popisu predložaka u *Repertoriju*, Baziliju Velikom, sabrana su djela u latinskom prijevodu tiskana prvi put 1515. u Rimu, te je tako upravo ta godina *terminus post quem* za dovršetak *Repertorija*.²¹ Ponekad se važne indicije ne kriju u tekstu, nego u brojkama natuknice. Čitalac će, na primjer, brzo uočiti da u izvadcima iz Seneke brojevi listova nemaju neprekinut rast, nego u jednom trenutku numeracija započinje iznova. To je jasan signal da je Marulić posjedovao dvosveščano izdanje, pa taj podatak, potpomognut naslovom koji se navodi u popisu autora (*De philosophia morali*), upućuje na to da se Marulić služio mletačkim izdanjem iz 1490 (*Seneca moralis*). Slično zaključivanje vrijedi i za Plutarhove *Životopise*, kolektivni prevodilački pothvat, koji su u istom gradu tiskani jednu godinu poslije Seneke. U nekim se slučajevima istraživač neizbježno mora osloniti na ulančene konjektуре. Ako je, primjerice, latinski prijevod Polibija u petnaestom stoljeću objavljen samo dvaput, u Rimu 1472. i u Mlecima 1498, vjerojatno je — s obzirom na Polibijevu poziciju u *Repertoriju* (25. mjesto na autorskom popisu) — da se Marulić služio mlađim izdanjem. Slična je situacija s Plinijevim *Panegirikom*, koji je tiskan oko 1482. u Milanu i oko 1500. u Mlecima: mjesto u Marulićevu zborniku nedvosmisleno sugerira mlađu dataciju.

¹⁹ O zagonetnom izostanku Ovidija u Marulićevoj ostavštini usp. B. L u č i n, »*Studia humanitatis* u Marulićevoj knjižnici«, *Colloquia Maruliana* VI, (1997), 169-203 /str. 192/.

²⁰ Na taj način otpada Badalićevo nagađanje da bi neki od primjeraka prvoga Ficinova izdanja koji se čuvaju u Hrvatskoj mogao potjecati iz Marulićeve knjižnice; usp. J. B a - d a l i ć, *Inkunabule u Narodnoj Republici Hrvatskoj*, Zagreb 1952, str. 229, bilj. 906.

²¹ Riječ je o prijevodu Raffaella Maffeia. Marulić inače u *Repertoriju* zapravo i nije ekscerpirao Bazilija, nego tek upućuje na vlastite bilješke koje se nalaze »na kraju njegova djela«. Da pod tim djelom ne treba podrazumijevati nijedno parcijalno izdanje, nego upravo spomenuto prvo cjelovito izdanje nakladnika Mazochija, potvrđuju nam oba popisa Marulićevih knjiga, u kojima i on sam i izvršitelji njegove oporuke rabe plural: *Opera / Sancti / Basilii Magni* (usp. P. K o l e n d i ć, *o.c.*, str. 15 i str. 28).

Prostor nam ne dopušta razvedenije argumentiranje. Zbog toga se čini najsvrhovitijim podastrijeti popis identificiranih Marulićevih predložaka, koji, dakako, *in corpore et in membris* podliježe provjeri i dopuni budućih istraživača. Broj ispred autorova imena označuje njegovo mjesto na popisu, a broj u zagradi njegovu identifikaciju prema standardnim inkunabulističkim priručnicima:²²

2. Strabon: Treviso 1480. (HC *15089)
4. Emilije Prob (Kornelije Nepot): Venecija 1471. (HC *5733)
5. Pseudo-Plinije *De viris illustribus*: Venecija 1477. (HC *2136) ili Firenca 1478. (H 2137)
6. Plutarh *Apophthegmata*: Venecija 1471-2. (HC 13139)
7. Kvintilijan *Declamationes*: Venecija 1482. (HC 13658)
10. Pomponije Mela: Venecija 1477. (H 11015)
11. Jeronim *Epistulae*: Parma 1480. (HC *8557)
14. Seneca *De philosophia morali*: Venecija 1490. (HC *14593)
15. Platon: Venecija 1491. (HC *13063)
16. Dionizije Halikarnašanin: Treviso 1480. (H *6239)
17. Aleksandar iz Afrodizijade *Problemata*: Venecija 1488-9. (HC add. *658)
18. Pseudo-Aristotel *Problemata*: Venecija 1488-9. (HC add. *658)
19. Plutarh *Problemata*: Venecija 1488-9. (HC add. *658)
20. Aulo Geliје: Venecija 1489. (H *7522)
21. Plutarh *Vitae*: Venecija 1491. (HCR 13129)
23. Diogen iz Laerte: Venecija 1493. (H *6203)
24. Kurcije Ruf: Venecija 1494. (HC *5885)
25. Polibije: Venecija 1498. (HC *13248)
26. Valerije Maksim (= M. Sabellico): Venecija 1498. (HC *14055)
- 28a. Plinije: *Panegyricus*: Venecija, oko 1500. (HR 13120)
33. Jeronim *Commentaria*: Venecija 1497-8. (H 8581)
35. Euzebiје *De praeparatione euangelica*: Venecija 1501.
40. Bazilije Veliki: Rim 1515.²³

Bez obzira na moguću reviziju ovoga popisa u pojedinostima, neki se važni zaključci već sada nameću. Marulić je *Repertorij* počeo sastavljati ranih osamdesetih godina petnaestoga stoljeća, a bilješke u nj unosiо je još u posljednjem desetljeću života, zacijelo poslije 1515. Riječ je, dakle, o rasponu većem od triju desetljeća, od vremena kad je Marulić bio još književni početnik, pa do razdoblja kad je *Institucijom* i *Evandelistarom* postao autor međunarodnoga ugleda. Dok

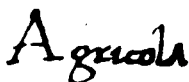
²² H = L. Hain, *Repertorium bibliographicum* I-IV, Stuttgart & Paris 1826-1838. (Berlin 1925); C = W.A. Copinger, *Supplement to Hain's Repertorium Bibliographicum* I-II, London 1898-1906; R = D. Reichling, *Appendices ad Hainii-Copingeri Repertorium Bibliographicum*, München 1905-1911.

²³ Usp. *Index Aureliensis* I/3. Aureliae Aquensis 1968, str. 310.

donja granica, zahvaljuju i spomenutom prvom cjelovitom izdanju Bazilija Velikoga, nije sporna, gornja iziskuje stanovita objašnjenja. Na popisu se, kako vidimo, zatje u i neke inkunabule iz sedamdesetih godina. No elementarni, grafološki pregled rimskoga kodeksa uvjerava nas da je prvih deset autora, od Plinija do Pomponija Mele, Marulić ekscerpirao ako ne istodobno a ono u vrlo bliskom vremenskom slijedu, to e re i poslije datuma kad je objavljena najmla a inkunabula u toj skupini, Pseudo-Kvintilijanove *Deklamacije*.

Pozivanje na dodatne grafijske argumente upozorava nas da je *Repertorij* dragocjen još po ne emu. U njemu, naime - drže i na umu prethodno ocrtani vremenski kostur - možemo pratiti mijene Marulićeva rukopisa od vremena kad je bio tridesetogodišnjak do poznih dana na pragu sedamdesetih. I onaj koji nije oboružan specijalisti kim grafološkim znanjem lako e uo iti promjene u veli ini, obliku i nakošenosti pojedinih slova. Marulić nas je, doduše, svojim dosada poznatim autografima nau io da budemo oprezni: primjerice, krasopisna *Vita diui Hieronymi* teško je usporediva bilo s im drugim što posvjedo eno potje e od Marulićeve ruke. No ovdje nije rije o uspore ivanju krušaka i jabuka, brižno izra enih istopisa za osobnu kolekciju, radnih verzija i arhetipa namijenjenih tiskarima. Svi su sveš i i *Repertorija* nastajali iz iste, samonametnute potrebe, u istim okolnostima zašti ene privatnosti. Zbog toga u rimskom kodeksu imamo jedinstvenu priliku pratiti na koji na in ista ruka, u neizmijenjenim vanjskim uvjetima, u razli itim vremenskim to kama zapisuje iste rije i.

Bolje od bilo kakve verbalne argumentacije taj dragocjeni potencijal najve ega Marulićeva autografa mogu dokazati *specimina* istih rije i s njegova po etka, iz sredine i s kraja:

Marulićev rukopis s početka osamdesetih godina petnaestoga stoljeća (Rep. 4, 58)

Marulićev rukopis krajem petnaestoga i početkom šesnaestoga stoljeća (Rep. 26v, 72v)

Marulićev rukopis poslije 1515. (Rep. 31v, 77)

To što nam *Repertorij* omogućava da različite mijene u Marulićevu rukopisu vremenski fiksiramo ima dalekosežne posljedice za proučavanje njegove književne ostavštine. Ostavljajući podrobniju elaboraciju za drugu prigodu, podsjetio bih samo na to da nam upravo u tom pogledu *Repertorij* može poslužiti kao dodatno uporište pri rješavanju jednoga od najtežih problema Marulićeve filologije, uspostavi kronologije njegovih velikih netiskanih djela, kao što su *Davidijada* ili *Starozavjetne ličnosti*.

Rasprava o paleografskoj iskoristivosti *Repertorija* prirodno nas prevodi u blisko područje Marulićeva pravopisa. I u tom je pogledu *Repertorij* jedinstven svjedok, jer nam jedini od svih Marulićevih rukopisa nudi vremenske parametre za praćenje mijena u njegovoj ortografskoj praksi. Izdavači Marulićevih tekstova najbolje znaju na kakve ih muke stavlja njegova nedosljednost u pisanju istovjetnih gramatičkih i leksičkih morfema, kakva se ponekad može uočiti čak u istome retku.²⁴ Ne treba ni spominjati da se te tekstološke nevolje višestruko umnažaju u onim slučajevima kad ne posjedujemo Marulićeve autografe, već o njegovu pravopisu moramo zaključivati na temelju rukopisa koje su nam posredovali različiti prepisivači. *Repertorij* ne unosi apsolutni red u tu zbrku, ali pouzdano bilježi statistički iskazive tendencije i — što je još važnije — svakoj od njih s većom ili manjom preciznošću određuje i vremensku dubinu. Tako, primjerice, otkrivamo da je Marulić od samih početaka rabio i majuskulno »repatō« e (*E*), koje se zahvaljujući raznolikim intervencijama njegovih izdavača, lektora i korektora redovno gubilo na putu do tiskare: ta bi spoznaja morala biti povod i za reviziju izdavačke prakse u *Opera omnia*. Otkrivamo također da za neke poznate dublete u Marulićevu pravopisu postoji prilično jasna vremenska razdjelnica. Tako on, primjerice, u ekscerptima od Plinija do Cicerona (dakle, otprilike, do ranih osamdesetih godina) piše *foelix*, a potom *felix*; do Jeronimovih *Komentara* (objavljenih, kako smo vidjeli, 1497-8) piše *caritas*, a potom *charitas*. Otkrivamo, primjerice, da je za krivovjerce osamdesetih godina rabio lik *heretici*, a potom redovno *heretici*.²⁵ Da u potonjem slučaju nije riječ o bezazlenoj promjeni navade koju filološka hiperinterpretacija nastoji nerazmjerno napuhati, svjedoče nam Marulićeve vlastoručne bilješke u spomenutim svescima Jeronimovih pisama iz splitskoga Dominikanskoga samostana. U njima je Marulić na rubovima uz pojedine istaknute osobe iz crkvenoga života dodavao službenu procjenu njihove pravovjernosti. Činio je to u najmanje dva navrata, jednom rabeći crvenu, drugi put crnu tintu. Grafija je bilježaka crvenom tintom redovno *her-* (*heretici*, *heresis*), a crnom tintom *her-*: pri tomu je osobito zanimljivo da se u tiskanom Jeronimovu

²⁴ Od mnoštva mogućih primjera upozoravam na jedan iz *Repertorija*, koji je vezan uz osobno ime vrlo važno u ostatku Marulićeva opusa: vlastoručno *Holophernes* Marulić na marginu izvlači kao *Oloph.* (*Rep.* 160v). Ima li to kakve veze s omjerom grafija u *Juditi* (*Oloferne/s/* 63: *Holoferne* 2)?

²⁵ Dvije rijetke iznimke (usp. *Rep.* 125, 125v) zacijelo valja objasniti Marulićevim nesvjesnim povodjenjem za grafijom tiskanoga izvora (*Eusebius De preparatione euangelica; Augustinus De ciuitate Dei*).

tekstu na tim mjestima sustavno javlja dvoglas (dakle: *haer-*)!²⁶ *Repertorij* nam sada omogućava da odredimo vremenski slijed crvenih i crnih bilježaka, ne samo onih koje se tiču heretika već i onih u kojima se kudikamo razvedenije komentiraju pojedini dijelovi Jeronimova teksta. Znamo da je Jeronim za Marulića ne samo svetac s povlašćenim mjestom u osobnom kultu nego i vrhunski doktrinarni autoritet, na koji se u dokaznom postupku najradije i najčešće poziva. Stoga je samo po sebi jasno koliko će biti važno istražiti put tih marginalija u Marulićeve autorske tekstove, pogotovu sada kad zahvaljujući *Repertoriju* možemo ustanoviti barem njihovu relativnu kronologiju.

Argumentaciju o važnosti *Repertorija* mogli bismo proširiti na još nekoliko nedodirnutih područja. Identifikacija izdanja na temelju ekscerpata posredno nam otkriva i neke Marulićeve izvore koji se u njegovu opusu nigdje izrijekom ne spominju. Tako, primjerice, nema sumnje da je latinski predložak pjesme Venancija Fortunata *Ad Felicem Episcopum de Pascha*, koji je Bratislav Lučin otkrio u pozadini Marulićeve hrvatske parafraze *Od uskarsa Isusova*, Marulić našao u svojem izdanju *Laktancija*, pod čijim se imenom ta pjesma tiskala još od drugoga izdanja njegovih djela, koje su u Rimu 1468. priredili Sweynheym i Pannartz.²⁷ Provjera izdanja kojima se služio Marulić pokazuje nam da je otac hrvatske književnosti morao poznavati barem jedan tekst svojega najvećega prethodnika među hrvatskim latinistima, Jana Panonija. Njegova pjesma *Ad Divam Feroniam* tiskana je, naime, uz Polibijev prijevod iz 1498. koji je Marulić posjedovao: nema indicija da bi taj susret ostavio ikakva traga u Marulićevu djelu. Odgonetnuta izdanja otkrivaju nam i imena humanističkih prvaka od kojih je Marulić mogao učiti umijeće prevođenja i na čijem je stilu mogao brusiti vlastitu latinštinu: Guarino iz Verone i Gregorio iz Tiferna (Strabon), Francesco Filelfo (Plutarh), Giorgio Valla (Aleksandar iz Afrodizijade), Lap/p/o Birago (Dionizije iz Halikarnasa), Ambrogio Traversari (Diogen iz Laerte), Niccolò Perotti (Polibije), Lorenzo Valla (Tukidid, Herodot), Georgije iz Trapezunta (Euzebijije).

Pregledavajući police Marulićeve knjižnice rekonstruirane na temelju *Repertorija* istraživač će naići i na neke biografske zanimljivosti. Na primjer, s imenom Jakova Grasolarija, važnoga posrednika na putu do mletačkih nakladnika, Marulić se morao susresti dvadesetak godina prije nego što o tome zatječemo prvu potvrdu u njegovoj korespondenciji.²⁸ Grasolari je, naime, u Mlecima 1481. priredio *editio princeps* tobožnjih Kvintilijanovih deklamacija (takozvanih devetnaest *Velikih deklamacija*). Godinu potom bio je priređivač i drugoga izdanja, kojim se, kako smo vidjeli, koristio Marulić. *Povijest Aleksandra Velikoga* Kurcija

²⁶ Usp., za osobito visoku koncentraciju, drugi svezak, 87v-97v.

²⁷ Usp. B. L u č i n, »*Od uskarsa Isusova* — Marulićeva parafraza Venancija Fortunata«, *Colloquia Maruliana* I, 1992, str. 95-119.

²⁸ To će reći 3. ožujka 1502. Usp. »Marko Marulić: Sedam pisama« (talijanska pisma priredio i preveo M. Milošević, latinska pisma priredio i preveo B. Glavičić), *Colloquia Maruliana* I, (1992), str. 5-56 /str. 44-47/.

Rufa koju je Marulić posjedovao priredio je njegov prijatelj, splitski znanac i pjesnički korespondent Bartolomeo Merula.²⁹

Napokon, identifikacija izdanja morala bi i olakšati i ubrzati posao koji je već pomalo zaboravljen — potragu za fizičkim primjercima koji su pripadali Marulićevoj biblioteci. Otkako je prije mnogo godina Badalić s razlogom osporio prenapole pokušaje da se neke knjige bez čvrstih dokaza proglašavaju dijelom negdanje Marulićeve knjižnice, istraživanje sudbine Marulićeve zbirke gotovo je zamrlo, usprkos tomu što je i sam kritičar na kraju svoje opaske upozorio na potrebu da se »naučno istraže i ti nijemi pretendenti na duhovno sputništvo Marulićevo«.³⁰ S podacima na koje nas posredno upućuje Marulić svojim *Repertorijem* ta bi potraga morala ponovno otpočeti, to intenzivnije što danas znamo da su Marulićeve knjige ponekad vrlo govorljivi suputnici njegova stvaralaštva, a marginalije koje u njima zatječemo još neiskorišteno pomagalo za tumačenje njegovih autorskih tekstova.

Kako smo se mogli uvjeriti, na sumnjičavo pitanje kojim je dočekano otkriće rimskoga kodeksa i koje je poslužilo da se naslovi ovaj prilog, ne postoji jedan, nego nekoliko valjanih odgovora. Svaki pojedini od njih opravdava nadu da će prvim kritičkim izdanjem *Repertorija* Marulićeva filologija nakon tričetvrt stoljeća podmiriti jedan od svojih najvećih dugova.

²⁹ Usp. L. K o š u t a, »Novi dokumenti o djelima Marka Marulića«, *Colloquia Maruliana* I, (1992), str. 57-70 /str.70/.

³⁰ Usp. B a d a l i ć, *o.c.*, Zagreb 1952, str. 210-211.